

הרב פנחס בן אהרן*

הערות והארות במגילת איכה ובקינות

איכה

א, ז. "שחקו על משבתה", רש"י: "ושומטים בשביעיות". צ"ב מה ענין יש לשמור שמיטה בחו"ל, ואולי מדין 'הציבי לך ציונים' שלא ישתכח עשו כן, ואף שאין בזה שום ענין מצוה. ב, ה. "קול נתנו בבית ה' כיום מועד", רש"י: שהיו שמחים ומשוררים בתוכו בקול רם כן נתנו האויבים בחורבנו קול שמחה". אפשר, שהיה כאן עונש של מידה כנגד מידה, הם לא שמחו כראוי ("תחת אשר לא עבדת את ה' אלוךך בשמחה") על כן באו האויבים ושמחו במקדש. וניתן לומר עוד, משום "חודשכם ומועדיכם שנה נפשי היו עלי לטורח", על כן נענשו בקול האויבים שהיה הקול 'כיום מועד'.

קינה א'

מצרים נתנו יד ואשור צדונו כציד. על פי הרוב במצודה הניצוד מכניס את עצמו למצודה, וכן כאן, מפני שהסירו מעליהם את הבטחון בה' ונתנו יד למצרים משענת הקנה הרצוף, על כן כנגד זה יכולים היו אשור לצודם כציד [וכדברי חובות הלכות בפתחה לשער הבטחון: "ומי שבוטח בזולת ה' מסיר האלהים השגחתו מעליו, ומניח אותו ביד מי שבטח עליו", וראה שמירת הלשון ח"ב על פרשת שלח, ששמירתו של האדם מה' היא לפי גדר בטחונו של האדם בה'].
בנפשנו נביא לחמנו כי קפצנו מעני ידינו. עיקר הנתינה המעולה לעניים היא נתינת מזון ופת, שלא יצטרך להמתין ולטרוח להשיג מאכלו, וכמו שמצינו בתענית כג, ב שבאו העניים קודם בצד אשתו של אבא חלקיה, וביאר אבא חלקיה: "משום דאיתתא שכיחא בביתא ויהבא ריפתא לעניא ומקרבא הנייתא ואנא יהיבנא זוזי ולא מקרבא הנייתא" ושגור הלשון בש"ס "ריפתא לעניא" וכמוש"כ (ב"ק נו, ב) בההיא הנאה דלא בעי למיתב ריפתא לעניא. ועוד רבות. ולכן כנגד זה שקפצו מעני ידיהם – שעיקר הנתינה לעני הוא הלחם – על כן בנפשנו נביא לחמנו.

שרים בידם נתלו, כי גזילת העני חמסו וגזלו. לשון שרים נופל על שופטים ועושי צדק וכמש"כ (ישעיהו א, כב): "שריך סוררים וחברי גנבים... וריב אלמנה לא יבוא אליהם", ואת גזילת העני, שהיו אמורים לשפוט בצדק, חמסו וגזלו אותה על ידי עיוות הדין. וענין קינה זו מורה כי רק מעשיהם הרעים הביאו עליהם הרעה.

(* רוב ההערות כאן נידונו בבית המדרש של חכמי ורבי אוצר החכמה. תודתי להם.)

קינה ב'

אוי כי בתינו שינו. יש להבין משמעות הלשון, מהו שינוי בתים. וצ"ע. ואולי הכוונה שהשתלטו על בתיהם ושינו את בעלות הבתים לבעלותם, ובמקום שנגזר 'בית פלוני לפלוני' שהוא מורה על מעלת הדבר שנגזר עליו עוד קודם לידתו, ובאו זרים ושינו הבעלות, וזה מורה על רוע מזלו כאילו נתהפך עליו מזלו לרע. ודוק (וראה תשובות והנהגות להגר"מ שטרנבוך ג' שס"ו והבן).

קינה ד' - ויכוח אהליבה עם שומרון

צריך להבין ענין הויכוח ביניהם, מהו הענין שכל אחת מתווכחת עם השניה שצרתה גדולה. אמנם, נראה שכידוע אם יש מי שמצטער כמותו הרי מתנחם בזה שיש עוד שכמותו, וכאן אמרו זל"ז שאין שברם דומה לזה, ואם כן אין בכלל שום שייכות בין זל"ז שתהיה נחמה מזה שאף להם אירע כך. ודוק. וכמוש"כ באיכה (ב, יג): "מה אעידך מה אדמה לך הבת ירושלים מה אשוה לך ואנחמך כי גדול כים שברך מי ירפא לך", ועיי"ש בביאור רבינו יוסף שם טוב מה שפירש הפסוק עד"ז.

ומה שאומרת אהליבה "ולשבעים שנה בכבל נפקדתי ושבתני לציון והיכל יסדתי" הוא ביטוי לעומק הצער המיוחד של אהליבה, שכביכול נעשה נסיון נוסף והיא לא עמדה בו, ולשומרון - אהלה - לא ניתן כלל הזדמנות נוספת, ולהחמיץ הזדמנות שניתנת פעם שניה הוא דבר נורא יותר.

קינה ה'

צפו מים על ראשנו ובודלי מלא חכנו יבש. צ"ב מהו ובודלי מלא חכנו יבש? וידידי, רבי מרדכי יהודה ויזל שיחי', אמר שיש לומר שמרמוז על מש"כ בחז"ל - והובא ברש"י באיכה על הפסוק המה רמוני (א, יט) וז"ל: "כגון בני ישמעאל שהיו יוצאים לקראת הגולים כשהיו השבאים מוליכים אותם דרך עליהם ומראים את עצמם כאילו מרחמים עליהם והיו מוציאים להם מיני מלוחים נודות נפוחים כסבורים שהוא יין ואוכלים וצמאים ורוצים לשתות וכשמתיר הנוד בשיניו היתה הרוח נכנסת במעיו והוא מת..." (ומה שנקט דלי הוא בכדי להזכיר מזל דלי שזהו ענין הקינה כאן).

קינה ז'

איכה גערת בגערתיך... ולא זכרת דליגת דילוג דרך אשר דלגת לדגליך... ובביאור ראשוני אשכנו מפרש על דילוג הקץ. ונראה עוד לפרש, לפי הלשון 'דגלים' שהחלו במדבר, ומקונן על הדרך שהיתה להם נוחה ונעימה, וכאילו דלגו על הקרקע ולא הלכו עליה, "רגליך לא בצקה" שהיתה הליכתם של ישראל קלה כאילו מהלכים על העננים וכו'.

קינה י"ג

ענין קינה זו להראות ההטבה (וההנהגה ניסית) שהיתה לישראל מול הצער והרע שהוא מנת חלקם עכשיו.

איכה זם והרג מצרי בגן נעול בקודש... והן אתה חלקם אכל חודש. הנה חלק מהדברים המבוארים לקמן הם ענינים ניסיים, ואולי יש להתעורר שמה שאכל חודש חלקם הוא מגלה על ירידת מעלתם, כי ישראל מעל המזל, ומה שאכל חודש אב את חלקם וחודש אב הוא מסוכן להם הוא גופא מראה על ירידת מעלתם, שחודש אוכל בהם. ודוק.

אי כה כריתות חדשות בריתות בכה אמר כחצות לילה במופתי אותות והן אתה להקו בנעליהם לאתות שמו אותותם אותות. עיין 'פירוש לאחד מראשוני אשכנז' שמפרש על מה שטיטוס סבר שהרג את עצמו, נראה לפי זה שמבואר כאן זה כנגד זה, האותות שהיו בדרך נס במצרים - והיה לכם הדם לאות ופסחתי עליכם, מול טיטוס שהוציא דם מהפרוכת וסבר שהרג את עצמו. וניסים בדם כנגד הדם של טיטוס. והרב מנחם נבוגרוצקי שיחי' ביאר שקאי על דברי הגמ' בגיטין (נו, א) על האותות שעשה נירון קיסר כשבא על ירושלים.

קינה י"ד

נתן קיר נטוי גדר הדחוייה. מבואר כאן שביהמ"ק נתגנה על ידי חטאי ישראל, וכמוש"כ (ירמיהו ז, יא) "המערת פריצים היה הבית הזה", וכן כאן מקונן המקונן, על שנקרא קיר נטוי, שצריך להורסו, כי הוא מזיק במציאותו, וכן היה כביכול בביהמ"ק שהיה צריך להחריבו מחמת חטאי ישראל, והוא עצמו נתגנה כגדר הדחוייה. ודוק.

הדור יזמו דעת סוד ודפקו השבעתי אתכם שמעו ופקקו. יחד בשמעם כן נתמקמקו. ועל כפיים ספקו. משמעות הענין (וכן מפרש ב'קינות המבוארות' לר' בנימין זאב שישא) שחכמי הדור ניסו לדעת סוד הגאולה ולא הצליחו, והצטערו מאוד. ויש לעיין ולברר על איזה דור מדובר? וחכ"א ציין לשיר השירים רבה פרשה ב: "רבי אונאי אמר ד' שבועות השביעין כנגד ד' דורות שדחקו על הקץ ונכשלו, ואלו הן, אחד בימי עמרם, ואחד בימי דיני, ואחד בימי בן כוזבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים, הה"ד (תהלים ע"ח) בני אפרים נושקי רומי קשת, ויש אומרים אחד בימי עמרם, ואחד בדורו של שמד, ואחד בימי בן כוזבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים וכו'". ופירש לשון 'פקקו' שאין פירושו סתמו פיהם כפקק, אלא נכשלו, כלשון הכתוב ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב (שמואל א' כה, לא), או שגו ברואה פקו פליליה (ישעיהו כח, ז). והצער הוא כמובן על ההרוגים הרבים שהיו בכל אותן דחיקות קץ (מלבד זו של בימי עמרם, שכנראה הוא ענין אחר) ועל כשלון דחיקת הקץ. עכ"ד.

קינה כ"ב - על הריגת ישראל בידי קרוביהם בגזירות תתנ"ו

אבל אזרו גבורה יתירה להלום ראש ולקרוץ שדרה. להעיר, שהלשון משמעו שהרגם על ידי קריצת וחתיתת השדרה, האם לא היה מוטב לשוחטם שהיא מיתה שאין בה צער וייסורין? וקשה לומר שבשביל תפארת מליצת הפיוט יאמר עליהם מה שלא היה.

עוד בקינה זו יש לברר סדר המאורעות המתואר, כתוב כך: "אז הסכימו גדולים וקטנים, לקבל באהבה דין שוכן מעונים. וזקנים דשנים ורעננים הם היו תחילה נידונים. ויצאו לקראתם עזי פנים, ונהרגו המונים המונים, ונתערבו פדרים עם פרשדונים. והאבות אשר היו רחמנים. נהפכו לאכזר כיענים. והפיסו על אבות ועל בנים, ומי שגורל עלה לו ראשונים, הוא נשחט בחלפות וסכינים..."

לכאורה הסדר לא מובן, משמע שתוך כדי שנהרגו על ידי הצוררים עוד עשו היהודים גורלות.

ואולי, "ויצאו לקראתם עזי פנים" קאי על היהודים, שניסו בצעד נואש לצאת ולהלחם, ואף על זה נושא המקונן קינה על שהוצרכו למסור נפשם במלחמת ייאוש זו, ומי שלא היה בר הכי שחט ונשחט. ובפירוש 'קינות המבוארות' (לרבי בנימין זאב שישא) מפרש ש'עזי פנים' קאי על הגויים. ויל"ע שלפ"ז אין סדר המאורעות מסודר כראוי בקינה זו.

קינה כ"ג - על בנו ובתו של רבי ישמעאל כהן גדול

צריך להבין הענין שכל כך מרבים בקינה על מעשה זה, לשון חריפה כל כך "אבל לב וניחום חדל חדול ומכל כאב צירי נבדל בדול על בן ובת רבי ישמעאל כהן גדול" הלא היו מעשים נוראים רבים רבים מזה.

ואולי ע"ד אפשר שיש כאן קינה על קדושת ישראל שבטלה על כרחם מכח הגלות, וזה הציור הנורא מכל, איך שבני ר' ישמעאל כהן גדול הקדוש בישראל בכל מיני קדושה באו על כרחם לביטול הקדושה.

קינה כ"ה - מי יתן ראשי מים - על הרוגי תתנ"ו

וכהני ועולמי נגועו כלהם עשרה. לא זכיתי להבין כוונת המקונן, על איזה עשרה מדובר כאן, הלא היו לעשרות או שכוונתו אל עשרה גדולים שבהם. וצ"ע^א.

אהימה עליהם בבכי ילל לחשרה. נראה הביאור עפימש"כ (שמואל ב' כב, יב): "חשרת מים עבי שחקים". ושם במפרשים שהוא ענין ירידת מים מעננים שהם חשוכים מריבוי מים, וזה המליצה כאן כאילו העיניים מורידים דמעות כעננים המלאים ומורידים מים רבים.

א). הערת הרב רועי זק: בשפירא בגזירות תתנ"ו אכן נהרגו עשרה (במגנצא וורמייזא היו הרבה יותר הרוגים).

קינה כ"ו

אז בהלוך ירמיהו על קברי אבות ונס עצמות חביבות עד מתי אתם שוכבות. יל"ע למה אין בלשון זה זלזול כלפי האבות שקורא להם עצמות, ומשמע חלילה שאינם שלימים. ואמנם מצינו בחז"ל שמשתמשים בלשון זו, ביומא כב "נעניתי לכם עצמות שאול בן קיש" ובחגיגה כב "נעניתי לכם עצמות בית שמאי". וצריך לומר, שאין בזה משום ביזוי, ועצמות הוא כינוי פשוט למת, ואין בזה בזיון (וכביטוי 'עשאו גל של עצמות' המצוי הרבה בחז"ל שאין הכוונה שנתפורר תיכף ונהיה ערימת עצמות, אלא שיצאה ממנו רוח החיים וכעת גופו הוא רק ערימת עצמות). ואדרבה, אולי הוא לשבח שעצמותיו קיימות ולא נימוחו (וכן בסוטה יג שיוסף נקרא עצמות בחייו על שלא מחה בכבוד אביו, משמע דרך בחיים יש בזה גנאי שנחשב כמת וכה"ג).

שוב ראיתי כע"ז במהרש"א ביומא שם וז"ל: "נראה דנקט עצמות משום דיש לחשוב בו חטא גדול מה שרדף אחר דוד מצד הקנאה בו לפי ענינו, ואמרינן פרק שואל כל מי שיש בידו קנאה עצמותיו נרקבין, ע"כ אמר נעניתי לכם עצמות שאול דכמו שנקבר בעצמות כדכתיב ויקחו את עצמותיהם וגו' כן הן עדיין קיימין ולא נרקבין מצד קנאה לדוד".

[ויש להעיר מה יפרש המהרש"א שם בחגיגה למה נקט לשון זו שם. ואולי אולי ע"ד אפשר, הנה, בחגיגה שם אמר ר' יהושע 'בושני מדבריכם בית שמאי' ותמה עליהם מאוד, והיה מקום לחשוב שב"ש מקפידים עליו אחר מיתתם שהוא חי וטוען נגדם בחריפות, והם אינם יכולים להשיב ולבאר במה טעה בהבנתם, ע"כ כשחזר בו נקט כהאי לישנא. ודו"ק].

וכן בספרי האחרונים נפוץ הביטוי "אחר המחילה מעצמותיהם" ועל זו הדרך, הרי שלא ראו בזה גנאי אלא שבח.

קינה ל"א

נגאלה ומוראה ורוח הטומאה. מוראה נראה מל' "מוראתה בנוצתה" (ויקרא א, טז) שהוא לשון פסולת וטינוף. ואם כנים הדברים צריך לומר שהו' שרוקה. וכן יש לשון זה באיכה (ה, טו) 'כי נצו גם נעו'.

קינה ל"ג - על הרוגי תתנ"ו

...בקו ארמאי משקר יום הזר לעקר. בביאור לב אהרון (רבי אהרון וקסלשטין) ביאר הכוונה שאחזו בשיטת לבן הארמי שביקש לעקור את הכל. ואלי יל"פ על פי הידוע בקורות הימים שכמה הגמונים ומלכים נתנו חסות ליהודים ונשבעו ביראתם והפרו שבועתם, וזהו 'בקו ארמאי משקר, יום הזר לעקר' שנעשה להם כזר. ודוק.

קינה ל"ה

על חורב ספיך. צ"ב מהו. ונראה כי סף הוא הכלי לקבלת הדם, והכלי יבש מבלי לקבל דם קרבנות, ובירמיהו פרק נב, יט מבואר שם שלקח נבוכדנצר את הספים, וכ' רש"י: "ת"י קוליא ולא ידעתי אם ממני כלי זמר הוא ואומר אני שהן אגנות לקבל דם כמו בדם אשר בסף (שמות יב) ויש מפרשים הסיפי' לשון כדים לפי תרגום של יונתן שתרגם קוליא כי כן ת"א וכדה על שכמה (בראשית כד) וקולתה על כתפהא ולשון זה נראה שהסיפים אינם ממין כלי זמר אלא הם כדים".

קינה ל"ז

עם הפתנים כרתו ברית מתיך ואין שטן אבל השלמו להם כפיריך. משמע כאן לכאורה שבכל ארץ ישראל לא היו ניזוקים על ידי בעלי חיים. וצ"ע מקור הדברים. ועכ"פ בירושלים מצינו באבות (ה, ה) שלא הזיק נחש ועקרב בירושלים, ויל"ע דמשמע שהוא מעלה מיוחדת בירושלים אבל שאר ארץ ישראל היה עולם כמנהגו נוהג. ויל"ע [ואף בירושלים יש להסתפק האם כל החיות לא הזיקו, ורק נקטה המשנה אלו משום שדיבר בהווה שאלו מזיקין מצויים, אבל חיות לא היו מצויות במקום יישוב. וכשהרציתי הדברים לחכם אחד ציין לפירוש החסיד יעב"ץ שם, שמבאר שבירושלים היה כמו קודם חטא אדה"ר שלא היה טבעם להזיק והאדם היה גדול מהם, וא"כ אפשר לומר שקאי על כל בעלי חיים]².

קינה ל"ט

אשר פרשו רשתות לגלות קלונייך. יל"פ על מה שכתוב שהוציאו את הכרובים ולקחום בכליכה בכדי לזלזל בישראל, וכמבואר בפתיחתא לאיכה ט' וכליכה היא מעשה רשת, וזה היה בשביל לגלות קלונם של ישראל. ודוק.

שרה כשמעה לקולך, גם מבכה עלי בנים, אשר נשבו אל כל שכניך, רחל ולאה בכו, בלהה וזלפה הלא קוננו. חכ"א הקשה למה השמיט המקונן את רבקה, והציע לפרש משום שהיתה גם אם עשיו, שממנו יצאו מחריבי המקדש, לכן השמיטוה מהקינה. ודוק. והנה מבואר במגילה (ו, א) שהחורבן מתייחס אל עשיו, "ואמר רבי יצחק: מאי דכתיב יחן רשע בל למד צדק. אמר יצחק לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם, יחן עשו אמר לו רשע הוא, אמר לו בל למד צדק, אמר לו בארץ נכחות יעול (רש"י: "את ירושלים יחריב"). אמר לו אם כן בל יראה גאות ה'".

ויש להסמיך לכאן מש"כ רש"י (בראשית לה, ח) שנעלם יום פטירתה של רבקה שלא יקללו הבריות בטן שיצא ממנה ובפרט כאן שהחריב המקדש. ודוק.

(ב). ואגב עסקי בדבר זה שהוא משבחה של ירושלים נבוא להעיר - מהו לשון "ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים מעולם" וכי שאר הדברים לא היו מעולם? והמשנה כותבת ל' זה גם גבי "לא הסריח בשר הקודש מעולם" וצ"ע עתה.

קינה מ"ה – אלי ציון

פשט היום המנהג לעמוד באמירת קינה זו, וצ"ע מתי התחיל מנהג זה, ומה טעם יש בו. אלי ציון ועריה כמו אשה בציריה וכבתולה חגורת שק על בעל נעוריה. צ"ב מה שייך לשון 'בתולה' על 'בעל' (ואין מסתבר לפרש כאן בתולה על ארוסה, כי ודאי שצער הנשואה גדול מצער הארוסה, וכלל ישראל היה נחשב כאשה נשואה). ובמרגליות הים סנהדרין קד, ב כתב שמצינו באיזהו מקומן שנקראה אשה שלא ילדה בתולה, וזה מתאים עם לשון נחם "והיא יושבת כאשה עקרה שלא ילדה" המיוסד מסתמא על לשון הכתוב "רני עקרה לא ילדה".

ואולי הכוונה כאשה החוגרת שק על הבעל שהיה לה בשעת בתוליה, ולא שעכשיו היא בתולה [וראה סנהדרין כב, ב 'אין אשה כורתת ברית אלא למי שעושה אותה כלי', ומוכן הנמשל שצער אשה על בעלה שהיה לה בבתוליה גדול יותר, וכן צער ישראל על ריחוקם מהשכינה שמראשית היות ישראל לגוי היה על ידי דביקותם בה' שהתבטא בהשראת השכינה המיוחדת במשכן ולאחר מכן במקדש]. ודוק.

